

СВІТОГЛЯДНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В КУЛЬТУРІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Розмаїття культур – історичний факт. Існує безліч пояснень їхньої специфіки та спільних закономірностей. Очевидним є те, що ні людина не може існувати поза культурою, ні культура поза людиною. Становлення світоглядних уявлень людини відбувається одночасно з розвитком самої культури. Як влучно підмітив німецький філософ Г.В.Ф. Гегель, у кожного часу є своє особливе світоспоглядання. У рамках кожної культурної епохи притаманний лише їй світогляд концентрується в ідеї, що найбільш повно виражає дух цієї епохи і є фокусом, «центральною точкою всієї системи світу» (Г. Зіммель) [1, с. 104].

Культура багатьма науковцями розуміється як єдине ціле, але розглядати її слід у певній послідовності світоспоглядань, оскільки кожен витвір духу носить характер свого часу, що відбивається в індивідуальному світогляді окремої особистості. У працях філософів – Р. Арцишевського, М. Бердяєва, В. Біблера, Г.В.Ф. Гегеля, С. Гессена, А. Гулиги, І. Зязюна, О. Лосєва, Й. Канта, О. Конта, М. Мамардашвілі, Л. Столовича та ін.; культурологів – В. Гріценко, А. Карміна, О. Новікової, О. Пустовіта, А. Тойнбі, Й. Гейзінги; соціологів – М. Вебера, Г. Зіммеля, О. Семашко, П. Сорокіна, М. Юрія; мистецтвознавців – Д. Антоновича, М. Бахтіна, Л. Левчук, Ю. Лотмана, О. Костюка; педагогів – О. Бондаревської, Л. Масол, Н. Миропольської, Г. Падалки, О. Рудницької, Г. Шевченко, О. Шевнюк, О. Шолокової розглядається проблема світоглядного становлення і реалізації особистості в житті культури, в мистецтві зокрема.

Мета статті полягає у визначенні феномену світоглядного становлення особистості в контексті естетичної детермінанти культурного поступу людства, що є вагомим чинником позитивних соціокультурних зрушень у розвитку як суспільства загалом, так і окремої особистості.

У наукових джерелах із філософії, культурології, мистецтвознавства, соціології людина як соціальна істота розглядається в рамках діалогічних відносин із культурою, коли у

творчій діяльності вона наповнюється культурними змістами. «Естетичний план культури» (М. Бахтін) допомагає індивіду творити свій світ за естетичними мірками й поступово ставати особистістю.

За О. Контом, прогрес форм пізнання світу людським розумом є «прогресом духу». У М. Бердяєва особистість пов'язана з культурою через становлення культури духу, оскільки саме в ній відбувається містичне народження в людині Бога. В. Біблер зазначає, що культура породжується свідомими зусиллями людей, це своєрідне творіння, зведене у статус особливого загального. Йому ж належить трактування культури як змістоутворення базисних світоглядних сценаріїв, як синхронний діалог суверенних розумінь образів світу, що постійно розширюється у свідомості людини, у «точках особистості». Особистість, таким чином, одночасно є «засновником себе і суб'єктом культури» [3, с. 41]. Виходячи з вищезначеного, можна виявити тенденції, специфіку світоглядних перетворень людини у процесі становлення її як особистості в культурі.

Так, наприклад, формуванню культури стародавніх царств передувала архаїчна культура, де панував *міфологічний світогляд*, що став підґрунтям розвитку релігійних вірувань. Розуміння світу визначалося взаєминами людей із богами. Для людини культури стародавніх царств топологія світу задавалась усім пантеоном богів, тобто відчувалась саме як сакральний космос, «Я» окремої людини в цьому космосі сприймалось як проста точка. Особистості ще не було. «Звичайно, – зазначає М. Юрій, – світовідчуття і світопереживання архаїчної людини були дещо відмінними, відповідно до конкретної історії й умов соціального життя даного регіону. Людина відчувала свою індивідуальність, мала власну долю, але індивідуальність у даному випадку – це лише варіації на загальну тему, задану єдиним базисним культурним сценарієм, загальними й однаковими уявленнями про світ і людину. І всі люди і останній раб, і царі вірили в богів і вважали, що ті створили світ і визначають усе життя людини. Інша справа, що людина вже піднялась до розуміння того, що якщо вона буде сама собі дорікати, тобто діяти з урахуванням сформованих звичаїв і обставин, то її взаємини з богами поліпшаться. При цьому люди ніякою мірою не брали під сумнів саму віру в богів чи заданий устрій світу» [3, с. 56].

Головною ідеєю *античного світогляду*, що є фундаментом європейської культури, була *довершеність*, *гармонія*, *пропорційність*. О. Лосєв у праці «Дванадцять тез про античну культуру» визначив головні риси античної культури (Давньої Греції, Давнього Риму): *об'єктивність* – активність особистості, надто обмежена ідеєю рабовласництва, навіть видатні діячі (філософи, письменники, поети тощо) захищали саме рабовласницьку демократію; *космологізм* – «антична культура є абсолютизм фаталістично-героїчного космологізму» (О. Лосєв). Найвищий зразок світобудови є «космос» (Піфагор) – завжди прекрасне й гармонічно облаштоване зоряне небо. Головне для людської душі – наслідувати рух небесних тіл, що обертаються вічно, симетрично, гармонійно, бездоганно. Це художнє бачення й розуміння космосу. Адже справжня краса лише там. Мистецтво людини лише бліда копія цієї краси. Пантеон богів – це ідеї, за якими живуть люди. Боги схожі на людей у всьому (тілесно, почуттями, характерами, поведінкою тощо), відрізняються лише безсмертям. Людське існування підпорядковане долі, фатуму, випадковості. Тому лише герої, митці й філософи можуть заслужити безсмертя в богів. Наступна риса – *пластичність*: «античність скульптурна» (О. Лосєв), для неї характерна наочність, «видовищний» підхід до світу, споглядальність, завершеність. «Античний художник завжди ніби ліпить свій художній образ, і це – починаючи з Гомера й закінчуючи останнім письменником античного світу. Пластика ця наївна, але ясність, гармонійність і точність її образів справляє надзвичайне враження, й ця пластичність залишилась неповторною у наступні віки» [4, с. 483].

Античній культурі також була притаманна *статичність* (найбільш довершеною є форма кола, тому будь-який рух, в тому числі й у часі – вічне повернення: у колі є початок і кінець); *раціоналізм* (основа космосу – число, математична закономірність, яку можна осягнути розумом). О. Лосєв, підсумовуючи своє визначення античної культури, наголошує на тому, що вона ґрунтується на *позаособистісному* космологізмі, оскільки абсолютизується природа, адже тільки вона є бездоганно організованою і сама собі Абсолют. Абсолютна особистість є сам космос – він стоїть над людиною [4, с. 482 – 492].

Антична класика (Сократ, Платон, Аристотель), характерною ознакою якої була благородна краса в поєднанні зі спокійною

величчю, й донині є однією з найбільш усталених парадигм європейської культури. Античний ідеал – міра як основа добродетності й прекрасного. Прекрасна в усьому розмірність без надлишку й недостатності (Демокрит). В античній культурі, де міфологічні та релігійні початки слабшають, формується *філософський тип світогляду*. При цьому держава має обмежений вплив на людину, тому поступово складається самостійна поведінка людини та внаслідок цього перші в історії людства прояви індивідуального переконання (чого тільки варта поведінка Сократа на суді!). З часів Сократа з'явилась можливість міркувати по-різному, але кожен «тяг ковдру на себе», намагаючись зрушити уявлення інших членів суспільства.

Антична індивідуальність складається в ході вирішення протиріччя між бажанням діяти самостійно й неможливістю це зробити, щоб не порушити усталену традицію. Це протиріччя знаходить свій вихід, по-перше, у драматичних творах Есхіла, Софокла, Еврипіда, в яких самостійний вчинок героя отримує санкцію з боку суспільства. По-друге, протиріччя, що значно ускладнило всю суспільну життєдіяльність грецького полісу, вдалося перебороти, погодившись із низкою ідей, висловлених Платоном і Аристотелем. «Ці філософи запропонували підкорити міркування законам (правилам) й установити за допомогою цих же правил контроль за процедурою побудови думки. Правила мислення спиралися лише на загальноприйняті в суспільстві знання, а міркування мали бути зрозумілими та прийнятними для всіх членів античного суспільства. Інакше кажучи, хоча Платон і Аристотель наполягали на пріоритеті суспільної думки, вони одночасно захищали право античної людини на власну думку» [3, с. 56-62].

Становлення античного мислення було б неможливим без вироблення власних міркувань і формування нових уявлень про своє «Я» як джерела самоврядування. Починаючи з Платона, проблематика індивідуального осмислення світу все більше цікавить філософів, разом із тим, поступово визріває опозиція: «внутрішнє й зовнішнє», «Я і світ», «Я та інші», «Світ і Я» – так у середині культури доби античної класики визначилось протистояння двох протилежних світоглядних концепцій: Платона – учня Сократа: «міра всіх речей – Бог» і софістів (Протагор, Горгій, Гіппій): «людина – міра всіх речей». Обидві концепції

знайшли своє продовження в подальшій європейській культурі – християнський монотеїзм обрав першу, постмодерн – другу [6, с. 19-27].

«В остаточному підсумку і антична людина стала відчувати, що система є надто далекою від особистості й у цьому сенсі надто спустошена. Це дало можливість потім, на уламках античності, з'явитися новій культурі, що була вже заснована на особистості, взятою з абсолютної позиції... Вже християнство стало державною релігією, вже гуркотіли Вселенські собори, а невелика група язичницьких філософів створює свою концепцію античності – неоплатоніки. Але дні язичницької античності добігли кінця, й ці мислителі, які так глибоко розуміли сутність античної філософії, все таки прийшли до висновку, що це *пустеля*. Чому? *Нема нічого, якщо немає особистості, а є тільки що*. Космос це *що*, а не *хто*... Так скінчилися світлі дні, коли людина молилась на зірки, підносила себе до зірок і *не відчувала своєї особистості*» (курсив наш. – С.С.) [4, с. 492].

Цим антична культура відрізняється від *середньовічної*, в основі якої лежить духовне, містичне розуміння світу, монотеїзм, абсолютизація особистості. «За середньовічними уявленнями, – писав О. Лосєв, – над світом, над людиною панує абсолютна особистість, яка творить із нічого космос, допомагає йому, рятує його. Словом, абсолютна особистість стоїть над усією історією... Монотеїзм, іудаїзм, християнство, магометанство – ось там дійсно в основі лежить не природа, а абсолютна особистість, яка вища за світ, раніша за космос, будь-яке тіло...» [4, с. 494].

У середні віки кардинально міняється мислення, розуміння буття. На перший план у європейській культурі виходять етичні міркування щодо християнських цінностей: Спасіння, любов до Бога і ближнього тощо. Виникає необхідність розділити відносини між «сакральним і мирським», яка породжує етико-естетичну напругу, що у ті часи суттєво впливає на базисні культурні сценарії, соціальні інститути, владу, суспільство, художню культуру, мистецтво і, нарешті, й на особистість.

Людина у християнській культурі належить двом світам одночасно: горішньому й прийдешньому й має зробити свій вибір. «Не можете служити двом господарям – Богу й мамоні» (Євангеліє від Матфія, 6:24). «Конфлікт вимог, що висуюють людині ці два світи, наповнює його внутрішнє життя таким драматизмом і

напруженням, якого не знала язичницька культура», – пише О. Пустовіт [6, с. 112].

Мостом між цими світами є символ. Видиме є символом невидимої, сокровенної, трансцендентної сутності Бога. Тому вся середньовічна культура символічна, оскільки символізм – фундаментальна ознака середньовіччя, адже спочатку «було слово, і слово було у Бога», а слово – це символ. Найяскравіше символ виявляється в мистецтві. Церковне богослужіння це містеріальне дійство, що символізує єдність із Богом. І будова собору, і поема Данте, і церковна меса – своєрідні художні моделі середньовічної світобудови. Данте створив книгу про Всесвіт, але в тій же мірі це книга про самого себе [6, с. 114].

Таким чином, «люди середньовіччя, як і люди античності, сприймають оточуючий світ прекрасним. Світ прекрасний, тому що він – образ Бога, а Бог – абсолютна краса. Краса чуттєвого сприйняття – це доказ Буття Божого. Людська краса лише відблиск божої краси, тому, що людина створена за його образом і подобою» [6, с. 116]. Бог це єдність духовної краси та мудрості. Незрівняною красою сяє мудрість, тому й запалює любов'ю серця людей. *Безкінечність присутня у прекрасному – ось нове*, що відрізняє середньовічне розуміння краси від Античного. Символ – це міст між двома світами, а недосконалість земної форми говорить про досконалість небесного творіння. Середньовіччя, таким чином, дає початок тенденції зображення дійсності в єдності протилежностей (піднесеного і потворного) – тенденції, що протистоїть античному протиставленню «високого» і «низького». І найголовніше, – Бог втілюється в людину – Ісуса Христа з Назарета, саме цим обумовлений *особистісний* характер всієї християнської культури на відміну від Античної.

Середньовічний християнський мислитель Августин у своєму трактаті «Сповідь», розповідаючи про те, як він приходить до християнства, фактично характеризує цей шлях як становлення особистості. Августин згадує, як навчаючись символічно й алегорично тлумачити тексти Святого Писання, проробив величезну розумову роботу і переосмислив свої повсякденні уявлення. Ідея Бога-Творця, спочатку зовсім неприйнятна і неправдоподібна, поступово ставала реальністю, у якій уже не можна було сумніватися. Для Августина Бог знаходиться в напружених моральних відносинах із людиною. Бог не на землі, не

в небі – він у душах людей. Справжнє буття людини полягає в зосередженому внутрішньому спілкуванні з Богом [7, с. 593]. «Намітивши схеми й образи середньовічної особистості, Августин, з одного боку, створив умови для конституювання й формування цієї особистості, з іншого боку, – принципову можливість її осмислити» [3, с. 69]. Чому цей процес є становленням особистості? Тому, що у власних болісних потугах розуму й почуття, сумнівах і надіях людина самотійно переплавляє свої уявлення про світ і відкриває для себе, а потім і будує нову реальність.

Цей надзвичайно цікавий висновок спрацьовує і у випадку осмислення продуктів культури, творів мистецтва. Тому, що саме в культурній діяльності, зокрема в художній, людина створює нову реальність, втілюючи в мистецькій формі (художній, архітектурній, музичній, театральній тощо) власне світорозуміння, світовідчуття, світопереживання й, разом з тим, перетворює себе і світ навколо себе. Образи й смисли, створені людьми в культурі, мистецтві, стають змістом нової реальності, котра також є не менш об'єктивною в порівнянні з колишньою життєвою практикою і суттєво впливає на життя людини. З одного боку, саме ці фактори змінюють обличчя сучасного світу, з іншого, – *коефіцієнт естетичної та етичної цінності художнього образу* (М. Бахтін) або *вертикаль естетичного виміру мистецького твору* можуть суттєво впливати на реальне буття.

На думку О. Лосєва, твір мистецтва, що виник із уяви митця, живе самотійним життям, стає особистістю, самотійним одухотвореним суб'єктом, наділеним творчими активними силами. Він живе, діє й бере участь у витворенні духовної сутності людини, а тому впливає на соціум загалом [5].

Психолог Т. Флоренська підкреслює, що художня діяльність розширює межі індивідуальної свідомості до загального, універсального. Таким чином, мистецтво веде людину не просто до пізнання, а до перетворення – прийняття більш високої системи цінностей. У художньому сприйнятті вирішення естетичних і морально-етичних проблем отримує позитивний смисл і емоційне забарвлення, тому суб'єктивно переживається особистістю як душевне піднесення, відчуття гармонії, готовності до високих позитивних вчинків, створення естетичного середовища існування і

нової соціальної реальності. Саме в цьому й виявляється вся глибина перетворювальної сутності мистецтва [8, с. 562-570].

Отже, духовне сходження людини – це історичний поступ, зумовлений розвитком цивілізації і культури. Культура породжується свідомими зусиллями людей, це своєрідне творіння, зведене у статус особливого загального. Шукаючи власний сенс життя, людина в діалозі з культурою розширює межі індивідуальної свідомості до універсального, формує новий світогляд. Кожна культурна епоха завжди несе в собі оцінку певного ідеалу, який яскраво виявляється в художній культурі, зокрема в мистецтві. Мистецтво створює уявну реальність, яка переплавляючись у художньо-естетичному світогляді людини допомагає прийняти більш високу систему цінностей і виявляти нові шляхи духовного сходження особистості в культурі.

Список використаної літератури

1. Арцишевский Р. А. Духовне осягнення дійсності: [монографія] / Роман Антонович Арцишевський. – Луцьк: ПФ «Смарагд», 2011. – 272 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Юрій М. Ф. Соціологія культури: навч. посіб. / Михайло Федорович Юрій. – К.: Кондор, 2006. – 302 с.
4. Лосев А. Ф. Античная литература: учеб. для высш. школы / Алексей Федорович Лосев, Аза Алибековна Тахо-Годи и др. / [под ред. А. А. Тахо-Годи]. – 5-е изд., дораб. – М.: ЧеРо, 1997. – 543 с.
5. Лосев А. Ф. Форма – Стиль – Выражение / Алексей Федорович Лосев / [сост. А. А. Тахо-Годи; общ. ред. А. А. Тахо-Годи и И. И. Михаськова]. – М.: Мысль, 1995. – 944 с.
6. Пустовит А. В. Этика и эстетика: Наследие Запада. История красоты и добра: учеб. пособ. / Александр Витальевич Пустовит. – К.: МАУП, 2006. – 680 с.
7. Антология мировой философии: в 4 тт. / [ред. кол.: В. В. Соколов и др.]. – Т. 1. – М.: Мысль, 1969. – 936 с. – (АН СССР. Ин-т философии. Философское наследие).
8. Флоренская Т. А. Катарсис как осознание: Эдип Софокла и Эдип Фрейда // Бессознательное. Природа. Функции. Методы. Исследования / [под ред. А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия, Ф. В. Бассина]. – Т. 2. – Тбилиси: Мецниереба, 1978. – С. 562-570.

Естетика завжди прагнула до пошуку відповідей на питання про смисложиттєвий вибір людини. Одним із цих питань є генеза становлення особистості в культурі. У цьому контексті привертання уваги до естетичного компонента культурного поступу людства як процесу світоглядного розвитку особистості є цілком виправданим. Автор статті наголошує на тому, що естетична детермінанта буття виявляється вагомим чинником позитивних

соціокультурних зрушень у розвитку як суспільства загалом, так і окремої особистості.

Змінюється роль культури в суспільстві, при цьому змінюється саме розуміння культури, отже, і світогляд людей. Специфіка сприйняття часу кристалізується у світобаченні, світорозумінні, світопереживанні людини, знаходячи безпосередній прояв у її діяльності, творчості, творенні. Адже саме у творчому процесі виявляється напружене ставлення до життя і особистісна визначеність діючого індивіда, що приводить його до нового розуміння і бачення світу.

Розглядаючи різні філософські, культурологічні, мистецтвознавчі, соціологічні підходи до визначення феномену світоглядного становлення особистості в культурі автор наголошує на взаємозалежності, діалогічності відносин культури й особистості, коли культура реалізує себе в житті особистості, а особистість реалізує себе в бутті культури. Естетичний план культури – не єдиний діалог, не єдиний процес, що визначає культуру. Кожен крок духовного сходження людини – це історичний поступ, зумовлений особливою ситуацією, коли індивід вичерпує усі свої можливості мислити і діяти звичайним способом, і тоді складається умови для виходу за “власні межі” у трансцендентне, позалогічне, де індивід виявляє нові можливості, іншу логіку.

Автор, переконаний в тому, що шукаючи власний сенс життя, людина у діалозі з іншою реальністю розширює межі індивідуальної свідомості до загального, універсального, формує новий світогляд. Найяскравіше цей процес знаходить своє виявлення саме у специфічних (як для історичної формації, так і для окремого індивіда) формах світогляду: міфологічному, релігійному, філософському, науковому, художньому. “Естетична вертикаль” цього процесу має надзвичайне значення в контексті становлення особистості, яка усвідомлює своє “призначення” і свою “присутність у світі” як думаючої, відповідальної, цілісної, позитивно вмотивованої людини.

Кожна культурна епоха завжди несе в собі оцінку певного ідеалу, який яскраво виявляється в художній культурі, зокрема в мистецтві. Мистецтво втілює в собі програму реалізації людських здібностей, можливостей, основу, передумову й результати творчості, рефлексію та емпатію людей. Мистецтво створює уявну реальність, яка переплавляючись у художньо-естетичному світогляді людини допомагає прийняти більш високу систему цінностей і виявляти нові шляхи духовного сходження особистості в культурі.